

Тамара БАККА

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики навчання
суспільних дисциплін та гендерної освіти
історичного факультету Національного
педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

УДК 37.016:342.72/73:378

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).11

**ПІДГОТОВКА
МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ ДО
НАВЧАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ОСВІТИ В ШКОЛІ**

© Бакка Т., 2020

Ключові слова: майбутній вчитель, підготовка вчителя, компетентності, Концепція «Нова українська школа», громадянська освіта, зміст громадянської освіти.

Обґрунтовано особливості готування та підготовки майбутніх педагогів до навчання громадянської освіти в умовах утвердження Концепції «Нова українська школа», зроблено акцент на важливість професійного розвитку сучасного вчителя. Аналізуються мета, завдання та зміст шкільного предмету «Громадянська освіта». Звертається увага на змістову підготовку майбутнього вчителя громадянської освіти.

Постановка проблеми. Революція гідності згуртувала в нашій країні громадянське суспільство, підняла права людини та особисту і людську гідність на вищий щабель політичної культури нації. Але ці здобутки демократії дуже крихкі і потребують постійної підтримки. Система освіти на сучасному етапі зазнає значних змін, що пов'язані з внесенням певних змін в цілі, завдання та зміст освітнього(навчального) процесу. За таких умов об'єктивно зростає значення громадянської освіти – інтегрованої галузі гуманітарних знань з підготовки громадян до життя в умовах демократії. Громадянська освіта – це вимога часу в умовах реалізації в освіті завдань Нової української школи, що потребує компетентного вчителя громадянської освіти, який знає зміст, методи та форми роботи в шкільній аудиторії.

Аналіз досліджень і публікацій. З 1999 року як пілотний експериментальний проєкт у загальноосвітніх навчальних закладах був уведений курс «Громадянська освіта», у реалізації якого брали участь декілька міжнародних інституцій, серед яких фундація «Матра» (Королівство

Нідерланди). З квітня 2000 року Президія Академії педагогічних наук України схвалила основні положення «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності». У липні 2000 року Інститут громадянської освіти розробляє концепцію громадянської освіти в Україні [4, с. 8–15]. У цьому ж році був реалізований проєкт у рамках Програми підтримки громадянського суспільства в Україні та проєкт «Освіта для демократії в Україні» за сприяння Центру Мершона Університету штату Огайо (США) та Центру громадянської освіти (Польща). Курс має назву «Ми громадяни України» для учнів 9 (10) класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Над ним працювали українські вчителі англійської мови та історії під загальним керівництвом Поліни Вербицької. Наступний проєкт виконувався в межах Програми «Освіта для демократії в Україні» 2000–2002 рр. (Трансатлантичний проєкт підтримки громадянського суспільства) за сприяння Інституту політичної участі Нідерландів (IPP) та експертною допомогою Національного центру стандартів і програм Нідерландів (SLO). У результаті проєкту створено три посібники для учнів 9–11 класів і посібник для вчителів, що мають однакову назву «Громадянська освіта» (видавництво «Генеза»). Над цим проєктом працювали науковці та вчителі історії і суспільствознавства – Роман Арцишевський, Тамара Бакка, Тетяна Ремех, Олександр Кузьменко, Олександр Наровлянський, Раїса Євтушенко, Ірина Гейко, Олександр Мокрогуз Валерій Дубровський, Олег Фідря під загальним керівництвом Світлани Позняк.

У 2005–2009 роках у межах Українсько-Канадського проєкту «Розбудова демократії» Центру вивчення демократії університету Квінз (м. Кінгстон, Онтаріо) під керівництвом професора Джорджа Перліна та за фінансової підтримки Канадського Агентства Міжнародного Розвитку (CIDA) було підготовлено посібник «Громадянська освіта: основи демократії» для учнів 11(12) класів і підручник для студентів педагогічних ЗВО «Громадянська освіта: основи демократії та методика його навчання» (видавнича група

«Основа», 2009). Над цим проєктом працювали Тетяна Ладиченко, Тамара Бакка, Олександр Желіба, Сергій Клепко, Тетяна Мелещенко, Валерій Дубровський, Олександр Наровлянський, Любов Марголіна.

Мета дослідження – розкрити значущість шкільного предмета «Громадянська освіта» та необхідність змістовної підготовки майбутнього вчителя громадянської освіти в реаліях Концепції «Нова українська школа».

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність громадянської освіти в Україні викликана процесами демократизації, трансформації та глобалізації, що розгорнулись в Україні в кінці ХХ та в першій чверті ХХІ століття. Сучасне інформаційне суспільство потребує відповідної форми політичної організації, яка б забезпечувала умови для розкриття творчих можливостей людини та потенціалу нових технологій, що можливе лише за умов вільного демократичного суспільства, яке сповідує триаду «вільна людина – розвинене громадянське суспільство – сильна держава». Основою демократичного ладу є людина, яка спроможна брати на себе відповідальність, розкрити його потенціал і для якої демократія є природним середовищем задоволення особистих та суспільних інтересів. Сучасний глобалізований світ дуже багатогранний. Він вимагає від людини знань про суспільство, в якому вона живе, про оточуючих її людей, їх взаємозв'язки, співпрацю, співіснування в одному просторі. Така особистість повинна бути високоосвіченою, високоінтелектуальною і глибоко духовною та відповідати всім вимогам сучасної спільноти.

Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення в житті суспільства та дії відповідно до власних переконань і цінностей, що підтверджується останніми подіями в нашій державі впродовж останніх років.

Нині як ніколи Україні вкрай необхідна консолідація демократії та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та вдосконалення різноманітних демокра-

тичних структур, звикання людей до життя в умовах демократії. Україна, незважаючи на більш як двадцятип'ятирічний досвід розбудови демократії, перебуває в суперечливих і складних трансформаційних процесах, намагаючись звільнитися від спадщини тоталітаризму в економіці, політиці та національній самосвідомості її громадян. Для політичного й громадянського життя України досі характерні: войовнича політична непримиримість, чорно-біле бачення світу, звичка ділити людей на «своїх» та «ворогів», нетолерантність, нездатність до діалогу, зневага до прав людини, вимоги одностайності в питаннях, що за своєю суттю потребують плюралістичного підходу. Громадянська освіта – це предмет, який вчить наше майбутнє покоління відстоювати та захищати свої права, не забуваючи про наші обов'язки. Адже бути громадянином – це не тільки проблема шкільного виховання, це те, ким ми мусимо бути протягом усього свого свідомого життя.

Громадянська освіта є складною динамічною системою, що поєднує в собі громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми та способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави; громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань; громадянські чесноти (норми, настанови, переконання, цінності та якості, притаманні громадянським демократичному суспільству).

Концептуальні засади громадянської освіти сформульовані і задекларовані в «Законі про освіту», «Концепції громадянської освіти України», «Хартії Ради Європи про ОДГ/ОПЛ», Концепції «НУШ». У цих документах визначено актуальність громадянської освіти в Україні, її мету та завдання, основні принципи, зміст, а також шляхи її реалізації в системі освіти сучасної України.

Уряд затвердив Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні, яка передбачає визначення ціннісних орієнтирів, завдань та специфічних підходів до громадянської освіти, характеристики системи

громадянської освіти, а також підготовку нормативно-правової бази.

У зазначеному документі громадянська освіта розуміється як навчання та громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей.

Основними її стратегічними напрямками є:

- правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;
- посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні.

Громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також усі складники освіти, всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, зокрема освіту дорослих, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей.

Урядовим рішенням також передбачено завдання Міністерству освіти і науки разом із центральними органами виконавчої влади розробити та подати в шестимісячний термін Кабінетові Міністрів України проекти Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року та плану заходів щодо її реалізації [6].

Школа вчить учнів основам загальних знань про природу і суспільство, про історію минулих поколінь. Багато часу вони проводять за партами, вивчаючи фізику, біологію, хімію, опановують складні математичні задачі, розв'язують логічні ланцюжки надскладних наукових проблем. Це все чудово! Але школа має підготувати молоде покоління до життя у сучасному демократичному суспільстві, суспільстві, в якому має панувати верховенство права, повага до прав людини, людської та особистої гідності.

Для формування молодої людини в такій системі координат покликана громадянська освіта. Це система знань, умінь і практичних дій, які дають змогу людині і громадянину жити в демократичному суспільстві. Громадянська освіта допомагає молодому поколінню зрозуміти демокра-

тію як політичний режим, освоїти і озброїти демократичними цінностями і вийти із стін школи активним громадянином молоді України. Школа має підготувати молодь до дорослого життя, життя, в якому їм прийдеться брати на себе відповідальність, підприємницької діяльності, вільно орієнтуватися в ринковій економіці, будувати свої відносини в сім'ї, колективі, загалом у суспільстві.

Як зазначено в посібнику «Громадянська освіта» для учнів 11(12) класу, «Громадянська освіта поєднує в собі:

- громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному соціальному та культурному полі демократичної держави;

- громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань;

- громадянські чесноти – норми, настанови, цінності та якості притаманні громадянщині демократичного суспільства.

Громадянська освіта – це не просто набір теоретичних знань; вона необхідна для оволодіння практичними навичками життя в суспільстві. Тому зміст громадянської освіти спрямовується на здобуття досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, а саме:

участь у виборах та інших формах прямої демократії;

- обстоювання своїх прав через участь у діяльності об'єднань громадян та громадянських акціях, взаємодію з державними органами та органами місцевого самоврядування; апелювання до суду, правоохоронних та правозахисних організацій;

- орієнтування в умовах вільного ринку; обстоювання своїх прав як споживача і платника податків;

- критичне сприйняття інформації, самостійний її аналіз;

- ведення діалогу, пошук виходу з конфліктних ситуацій, знаходження компромісу» [1, с. 3–4].

Нова українська школа як осередок громадянської освіти має сприяти розвитку демократичної політичної культури мо-

лоді, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань, громадянських умінь, гідності та відповідальності, усвідомленню та визнанню ними демократичних принципів життя та пріоритету прав людини. Отже, ми даємо знання про життя в глобалізованому суспільстві й яку роль відіграє сам громадянин, яка його роль і значущість для цілої держави.

Щоб реалізувати поставлені завдання, НУШ, насамперед, потрібно звернути увагу на підготовку конкурентоспроможного вчителя, який володіє теоретичними знаннями, вчителя, в якого сформовані основні компетентності. Особливе місце має займати теоретична підготовка, яка базується на засвоєнні і розумінні сучасних теорій і технологій педагогічної підготовки майбутнього вчителя громадянської освіти. Поряд із традиційними принципами педагогічної науки підготовка спеціаліста має спиратися на положення особистісно-орієнтованого, діяльнісного та конкретно-історичного підходів у набутті знань і досвіду активного громадянина.

Підготовка майбутнього вчителя розуміється не лише як теоретична підготовка, а й як діяльність, що має зовнішні цілі та існує для самої людини. Нині підготовка майбутнього вчителя базується на принципах розбудови інформаційного суспільства, в якому виробництво і поширення інформації стає однією з основних сфер зайнятості широких верств населення, а користування новими інформаційними технологіями є нормою для викладача, студента, вчителя, учня. З огляду на це, «основним видом їхньої роботи стає інтелектуальна праця, що вимагає високого рівня професійних знань, доступу до інформаційних потоків, складної інтелектуальної техніки і технології переробки, накопичення знань, правового захисту результатів цієї праці» [3, с. 6–7].

Належне викладання громадянської освіти в школі потребує підготовки вчителя, якому притаманний високий рівень компетентності в галузі людинознавства і спілкування, що забезпечує адекватне відображення реальності, формування у нього власної ставлення до явищ дійсності та умінь його виявляти.

Для вчителя громадянської освіти спеціальна підготовка має вмещувати перелік спеціальних суспільствознавчих дисциплін, елементи інформації яких інтегруються у шкільний предмет «Громадянська освіта». Це такі курси, як «Філософія», «Політологія», «Соціологія», «Герменевтика», «Основи економічних знань», «Конфліктологія», «Зв'язки з громадськістю», «Основи лідерства», «Глобалістика», «Медіаосвіта та медіаграмотність», «Громадянська освіта та методика її навчання» та ін.

Опанування системою понять вищезазначених курсів дасть змогу майбутньому вчителю вільно володіти теоретичною базою понятійного апарату громадянської освіти. Як зазначено в шкільній програмі з «Громадянської освіти», поняття в даному предметі розподілені за наступними напрямками:

- *морально-етичний*: усвідомлення особистістю суспільних цінностей, громадянських ідеалів, формування етичних норм поведінки, моральних якостей, громадянської відповідальності, громадянської самосвідомості;

- *політико-правовий*: засвоєння знань про права, свободи людини та механізми їхньої реалізації, способи суспільно-політичної участі; розуміння громадянського обов'язку, політичних подій і суспільних процесів;

- *економічний*: формування знань про економіку в повсякденному житті родини, місцевої громади, українського суспільства та розвиток ключових економічних компетентностей громадянина. Розвиток економічної грамотності, дотримання правових норм у економічному житті, участь у творенні громадянського суспільства.

- *екологічний та глобалізаційний*: формування екологічної культури особистості, розуміння нею сучасних екологічних проблем, викликів глобалізації та цілей сталого розвитку, усвідомлення їхньої актуальності, розвиток особистої відповідальності за стан довкілля, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки та здорового способу життя;

- *інформаційно-медійний*: розвиток поінформованості учнів/учениць, розвиток

здатності шукати, обробляти, використовувати та перевіряти інформацію, вміння критичного аналізу різнобічної інформації та створення власних медіаповідомлень;

- *інтеркультурний*: оволодіння сукупністю здатностей, необхідних для життя у багатокультурному суспільстві на засадах толерантності; виховання культури соціальних відносин та ефективної комунікації [7].

Оволодіння системою понять громадянської освіти поряд із психолого-педагогічними курсами в закладах вищої педагогічної освіти створює професіограму особистісних якостей вчителя. Василь Кремень у своїй праці «Вища освіта і наука. Проблеми вищої школи» «пропонує карту професійно значущих особистісних якостей учителя, яка включає такі складові:

Психологічні риси особистості як індивідуальності: сильний, урівноважений тип нервової системи, тенденція до лідерства, впевненість у собі, вимогливість справедливості, добросердя, чуйність та акуратність.

Учитель у структурі міжособистісних відносин: переважання демократичного стилю спілкування, лише конструктивні конфлікти з принципових питань, прагнення до співробітництва з колегами, адекватна самооцінка, рівень ізоляції у колективі дорівнює нулю.

Професійні риси особистості вчителя: широка ерудиція і вільний виклад матеріалу, вміння враховувати психологічні й вікові особливості учнів, темп мови 120–130 слів на хвилину, загальна і специфічна грамотність, звернення до учнів на ім'я, миттєва реакція на ситуацію, уміння чітко формулювати конкретні цілі, а також організовувати навчальну роботу всіх учнів одночасно, перевіряти ступінь розуміння навчального матеріалу.

Ефективність професійної діяльності: висока віддача навчальних занять, робота на вищому рівні вимог, високий рівень навченості, високий рейтинг [5, с. 79].

Необхідність для майбутнього вчителя громадянської освіти розвинути в себе такі психологічні характеристики: самокритичність, здатність до інверсії, що значить сприймання особистості в розвитку;

емпатія як уміння поставити себе на місце учня та учениці, зрозуміти їх позицію; критичне мислення та громадянські компетентності, що допоможуть учителеві співпрацювати з учнівським колективом в опануванні громадянської освіти.

Висновки. Подальше впровадження громадянської освіти та підготовка майбутнього вчителя громадянської освіти – це надзвичайно важливий процес, який актуальний за сучасних умов. Учителю важливо вміти

сформувати мотивацію та основні вміння, потрібні для відповідальної участі молоді в громадсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення до життя суспільства, а також створити умови для набуття учнями та ученицями досвіду громадських дій, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії. До того ж, професіонал своєї справи зможе сприяти активній життєвій позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадянська освіта: основи демократії: 11(12) клас: навчальний посібник / Бакка Т. В., Ладиченко Т. В., Марголіна Л. В. та ін. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 207 с.
2. **Журавський В. С.** Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2003. 416 с.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОН України. 2000. № 22.
4. Концепція громадянської освіти в Україні // Громадянська освіта: книга для вчителя / Арцишевський Р. А., Бакка Т. В., Гейко І. М. та ін. Львів: ТЕКА, 2002. С. 8–16.
5. **Кремень В.** Вища освіта і наука. Проблеми вищої школи // Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). Київ: Грамота, 2003. С. 100–130.
6. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-hromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini>
7. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>

REFERENCES

1. **Bakka T. V., Ladychenko T. V., Margolina L. V., & Meleshchenko T. V.** et al. (2009) Shkil'nyy kurs «Hromadyans'ka osvita: osnovy demokratiyi» ta metodyka yoho navchannya: Pidruchnyk dlya studentiv [School course "Civic education: the foundations of democracy" and its teaching methodology: Textbook for students]. Kharkyv: The Publishing Group Osнова, 207 p. (in Ukrainian).
2. **Zhuravsky V.** (2003) Vyshcha osvita yak faktor derzhavotvorennya i kul'tury v Ukraini. [Higher education as a factor of state formation and culture in Ukraine]. Kyiv: In-Yure Publishing House, 416 p. (in Ukrainian).
3. Kontseptsiya hromadyans'koho vykhovannya osobystosti v umovakh rozvytku ukrayins'koyi derzhavnosti [The concept of civic education of the individual in the conditions of development of the Ukrainian statehood] (2000) Informatsiynyy zbirnyk MON Ukrayiny - Information collection of the Ministry of Education and Science of Ukraine, № 22 (in Ukrainian).
4. Kontseptsiya hromadyans'koyi osvity v Ukraini // Hromadyans'ka osvita: Knyha dlya vchytelya [The concept of civic education in Ukraine / Civic education: A book for the teacher / Artyshevsky, R., Bakka, T., & Geiko, I. Et al.] (2002). Lviv: TEKA, pp. 8–16. (in Ukrainian).
5. **Kremen V.** (2003) Vyshcha osvita i nauka. Problemy vyshchoyi shkoly [Higher education and science. Problems of Higher Education] // Osvita i nauka Ukrayiny: shlyakhy modernizatsiyi (Fakty, rozdumy, perspektyvy) – Education and Science of Ukraine: Ways of Modernization (Facts, Reflections, Prospects). Kyiv: Gramota, pp. 100–130. (in Ukrainian).
6. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku hromadyans'koyi osvity v Ukraini [About approval of the Concept of development of civic education in Ukraine]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-hromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (in Ukrainian).
7. Navchal'na prohrama intehrovanoho kursu dlya 10 klasiv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv [Integrated course curriculum for 10 classes of secondary schools]. Retrieved from <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/> (in Ukrainian).